

консультацій в системі освіти України / А. Г. Обухівська // Корекційна педагогіка. – К., 2007. – № 2. – С. 21-26.

3. Панок В.Г. Психологічна служба та ПМПК системи освіти України (2003-2004 н.р.) / В. Г. Панок, Л. І. Гриценюк, І. І. Цушко, А. Г. Обухівська, І. І. Ткачук, А. С. Терніченко, В. О. Луценко. – К.: Ніка-центр, 2005. – 268 с.

The article describes the psychological, medical and pedagogical Commission in the development of inclusive education in Ukraine.

Keywords: inclusive education, psychological medical and pedagogical consultation, diagnostic examination.

Отримано 19.9.2013

УДК 376-056.263:[929 Ярмаченко](477)(092)

Н.О. Климко

М.Д. ЯРМАЧЕНКО ПРО ПЕДАГОГІЧНІ СИСТЕМИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ДІТЕЙ З ВАДАМИ СЛУХУ

В статті розглядається історія виникнення та розвитку педагогічних систем навчально-виховного процесу дітей з вадами слуху хронологічно систематизованих та обґрунтованих в працях М.Д. Ярмаченка.

Ключові слова: французька система навчання глухих, німецька система навчання глухих, «мімічний метод», «чистий усний метод».

В статье рассматривается история возникновения и развития педагогических систем учебно-воспитательного процессу детей с изъями слуха хронологически систематизированных и обоснованных в трудах Н.Д. Ярмаченко.

Ключевые слова: французская система учебы глухих, немецкая система учебы глухих, «мимический метод», «чистый устный метод».

В процесі систематизації, вивчення та аналізу становлення та розвитку історії сурдопедагогічної наук М.Д. Ярмаченко було проаналізовано ряд методів спеціально організованого навчально-виховного процесу дітей з вадами слуху. Які завжди вирішували головні питання сурдопедагогіки

«зв'язаних з становленням і розвитком словесної мови у глухих учнів, з використанням її різних форм (усної, писемної і дактильної) у навчально-виховному процесі, протягом всієї історії сурдопедагогіки точилася гостра боротьба різних течій і напрямків». [4, с. 51]

Згідно віднайденим, проаналізованим та оприлюдненим М.Д. Ярмаченком історичним даним зародилися педагогічні системи в період розвитку спеціальних училищ для глухонімих дітей в кінці XVIII століття. А головною причиною їх виникнення та подальшого розквіту М.Д. Ярмаченко вбачав у споконвічному питанні – проблеми використання різних засобів спілкування, особливо на початковому етапі навчання дітей з вадами слуху, що органічно пов'язане з питанням розвитку пізнавальної діяльності, що на думку М.Д. Ярмаченка є «серцевиною спеціальної школи». [4, с. 52]

Опираючись на історичні дані М.Д. Ярмаченком було визначено дві педагогічні системи, які найбільше вплинули на історичний розвиток сурдопедагогіки, а саме:

- ✓ Французька система навчання глухих або «мімічний метод»;
- ✓ Німецька система навчання глухих або «чистий усний метод».

Досліджуючи шляхи зародження та становлення французької системи навчання глухих дітей М.Д. Ярмаченком були визначені умові та методологічні засади виникнення «мімічного методу», а саме:

- критика релігії та її поглядів на навчально-виховний процес підростаючого покоління, в тому числі аномальних дітей;
- успіхи досягнуті в галузі фізіології – визначення ролі і значення органів чуття у пізнавальній діяльності людини.

Основоположником цієї системи М.Д. Ярмаченко називає видатного французького сурдопедагога другої половини XVIII століття Шарля Мішеля де Лепе, який в «своєму оригінальному педагогічному досвіді розкрив перед сурдопедагогами могутню роль зорового сприймання, яке значною мірою може компенсувати недолік глухонімих». [4, с. 55]

Під час навчання глухих дітей на думку М.Д. Ярмаченка зусилля де Лепе були спрямовані на вирішення основної мети, на його думку, як найшвидшого навчання дітей спілкуванню. Але працюючи з дітьми які, як вважав де Лепе, не лише не чують, але й не можуть говорити постає питання якою ж мовою проводити навчання даної категорії дітей. Саме тому де Лепе в процесі навчання використовував мову жестів, міміки та пантоміми, яку вважав рідною мовою глухонімих дітей. Адже, згідно історичних матеріалів опрацьованих М.Д. Ярмаченком, де Лепе був переконаний в тому, що мова жестів має ж такі навчально-виховні можливості, як і словесна мова, щоправда дана ідентичність можлива лише при певній спеціальній обробці.

Опираючись на проаналізовані історичні дані М.Д. Ярмаченком було встановлено, що теоретичне обґрунтування своєї системи де Лепе надавав у своїх працях: «Навчання глухонімих за допомогою методичних знаків» (1776 р.) та «Справжній спосіб навчання

глухонімих, що підтвердився досвідом» (1784р.).

З точки зору М.Д. Ярмаченка найважливішим у систему навчання де Лепе є система методичних знаків, «тобто спеціально пристосована для навчальної мети за аналогією до словесної мови жестова мова». [4, с. 57] Тобто, М.Д. Ярмаченко був переконаний в тому, що за допомогою пристосованої жестової мови де Лепе намагався дати учням конкретні знання та уявлення про деякі речі, явища та дії. Оскільки де Лепе вважав свої методичні знаки природні чи взяті з «розуму» доступними та багатофункціональними тому, що він був переконаний, що знак не належить конкретній мові чи нації, ним в змозі користуватися всі нації. На думку М.Д. Ярмаченка це свідчить про те, що де Лепе не розумів суспільної природи міміко-жестукуляційної мови, характеризуючи її надто просто. Проте, згодом, відповідно історичним матеріалам віднайденим та проаналізованим М.Д. Ярмаченком, де Лепе переконався у невірності своїх переконань щодо універсальності мови жесті, саме тому, як вважає М.Д. Ярмаченко, де Лепе висунув нову ідею про два види знаків: природній знак і методичний знак, в якій методичні знаки використовувалися для пояснення абстрактних понять шляхом їх розкладу та аналізу.

Що ж стосується ходу занять, то М.Д. Ярмаченком на основі історичного аналізу матеріалів було встановлено, що спершу де Лепе навчав своїх учнів ручній азбуці, згодом вводив мімічні фрази. «У класній кімнаті були три великі дошки. На першій було написано 600 іменників, на другій – 600 дієслів і на третій – 450 прикметників. На третій дошці, крім того, були таблиці відмінювання. Кожного дня де Лепе пояснював велику кількість слів. Із них учні складали речення писали диктанти. Вправи поступово розширювалися. ...В процесі навчання використовували малюнки з підписами, а також натуральні предмети, які учні розглядали з усіх боків. Потім учні, закривши очі, повинні були жестами показати предмет, його величину тощо». [4, с. 58]

Вивчаючи біографічні дані Шарля Мішеля де Лепе М.Д. Ярмаченко був констатований той факт, що французький сурдопедагог невтомно працював над удосконаленням своєї системи навчання та виховання дітей з вадами слуху. Підтвердженням переконань М.Д. Ярмаченка є той факт, що де Лепе після ознайомлення з існуючою на той час літературою з сурдопедагогіки ввів у свою систему навчання і звукову мову, хоч на думку М.Д. Ярмаченка вона і підходила до його системи. Адже бажання де Лепе дати своїм учням якнайбільше знань не співпадало з складним і тривалими механічними вправами, які були головними при тій системі навчання усної мови. Саме тому, переконаний М.Д. Ярмаченко учні де Лепе не могли широко використовувати письмо, а також, як вважав історик, через те що учні «думали знаками». Але не дивлячись на значні помилки у навчанні глухих дітей, за словами М.Д. Ярмаченка, де Лепе був першим хто свою практику навчання спрямовував на розвиток логіки у дітей з вадами слуху, а також першим хто поставив основне,

головне питання у навчанні та вихованні глухих дітей – питання з'ясування місця мови у навчально-виховному процесі дітей з вадами слухової функції.

Закладений де Лепе початок навчання глухих дітей за допомогою «мімічного методу» продовжив його учень, послідовник, вчений, видатний представник французької системи навчання глухих дітей – Роше-Амброузе Кукуррон Сікар. Який відповідно бібліографічним даним, знайденим та опрацьованим М.Д. Ярмаченком, володів особливим талантом до міміки. «Він настільки любив міміку міміку, звук і зріднився з нею, що вона стала немов би його рідною мовою». [4, с. 60]

Вивчивши всі історичні та біографічні дані М.Д. Ярмаченком було визначено головні проблеми над якими працював впродовж життя Сікар:

1. Завершення роботи на складанням словника методичних знаків, роботу над яким розпочав де Лепе; 2. Граматичні форми в системі методичних знаків визначав як «картину функцій духу, як образ діяльності думок, і в цьому розумінні вивчав і позначав їх». [4, с. 61]; 3. Навчання глухих дітей самостійному викладу своїх думок за допомогою зв'язного мовлення та правильної побудови речень.

Під час навчання глухих дітей, відповідно опрацьованим М.Д. Ярмаченком матеріалам про життя та діяльність Сікара, він використовував два типи знаків, а саме знаки для з'ясування того чи іншого поняття, тобто знаки які давали розуміння дітям про той чи інший предмет чи явище та знаки які використовували для запам'ятовував вже роз'яснених понять, тобто закріплювали та узагальнювали засвоєні знання учнів.

Великим вкладом у розвиток сурдопедагогічної практики вважає М.Д. Ярмаченко був також удосконалений Сікаром словник міміки, який був представлений у працях «Теорія знаків» (1808 р.) та «курс навчання глухонімого від народження» (1814 р.). Особливістю даного словника на думку М.Д. Ярмаченка є те. Що в ньому слова були розміщені не в алфавітному порядку, а поділені на 12 груп в логічній послідовності. На першому плані стояли знаки-назви слів що позначали речі та все те що оточує дитину, що в першу чергу кидалося у вічі дитині, далі знаки-назви рослин, мінералів, про людину, релігійні поняття, природні явища, далі числа, міри, час, монети та інше. Як вважав М.Д. Ярмаченко Сікар під час розподілу слів намагався дотримуватися принципу природності.

Але у практиці навчання глухих дітей, на відмінно від де Лепе, з точки зору М.Д. Ярмаченка були і значні недоліки. А саме Сікар занадто ускладнював пояснення чітких і легких слів роблячи їх незрозумілими і важкими для сприймання глухих дітей. В його поясненнях мали змогу розібратися лише найбільш обдаровані учні.

На основі даних фактів М.Д. Ярмаченко було встановлено, що Сікар у своєму прагненні розширити та удосконалити «мімічний метод» зійшов з того шляху який був намічений його вчителем де Лепе. Був

М.Д. Ярмаченком констатований і той факт, що система Сікара стала занадто заплутаною та незрозумілою і мала лише одну перевагу – це введення самостійних вправ в мову.

Відповідно історичним даним віднайденим та опрацьованим М.Д. Ярмаченком, водночас з французькою системою навчання дітей з вадами слуху («мімічним методом») розпочала своє формування та розвиток німецька система, яка отримала назву «чистий усний метод». Саме завдяки основному завданню яке ставила перед собою дана система навчання – формування у глухих учнів усної мови як основного засобу спілкування, на думку М.Д. Ярмаченка вона завоювала широку популярність та розповсюдження. Але, нажаль, з точки зору М.Д. Ярмаченка представники даного методу навчання не змогли знайти правильного шляху для правильної його реалізації, через те, що основну увагу акцентували на вивченні мови, її складових частин, ігноруючи комунікативну функцію мови, яка є особливо важливою на початкових етапах навчання.

На основі аналізу економічного та політичного розвитку країни М.Д. Ярмаченком були зроблені логічні висновки, що теоретичною основою «чистого усного методу» або німецької системи навчання глухих дітей були ідеалістична філософія та формальна німецька педагогіка, яка «присікала будь-які прогресивні починання в теорії та практиці навчання. ...Активні методи, розраховані на розумовий розвиток і творчість дітей, виганялися з теорії і практики навчання». [4, с. 64]

Таким чином аналізуючи німецьку систему навчання, М.Д. Ярмаченком було встановлено, що німецькі ідеалістичні філософи вважали неможливий розвиток глухої дитини на основі жестового мовлення, нормальний розвиток можливий лише при засвоєнні усного мовлення. Отже, за словами історика, саме такі положення лягли в основу «чистого усного методу».

На сонові історичних даних М.Д. Ярмаченком було встановлено, що основоположником «чистого усного методу» є Самуїл Гейніке. Який згідно, опрацьованим М.Д. Ярмаченком, біографічним даним керувався у своїй роботі такими положеннями: «дефект слуху не може компенсуватися зором, тобто «мовою жестів»; абсолютні ідеї на основі письма і методичних знаків не можуть бути доступні розуму глухонімого; знаки і слова вивченні глухими за системою де Лепе, швидко руйнуються і забуваються». [4, с. 66]

Наступною не менш важливою у становлення та розвитку німецької системи навчання М.Д. Ярмаченко називає постать Рейха, який в усній мові вбачав «центр і мету» всього навчально-виховного процесу. Ознайомившись з діяльністю Рейха М.Д. Ярмаченко зробив висновок, що його метод ґрунтувався на використанні у навчально-виховному процесі наочності та врахуванні при цьому потреб дітей. Головним його запровадження, на думку історика, було навчання своїх вихованців не лише говорити та читати з губ, але й думати.

Аналізуючи історію становлення та розвитку німецької системи М.Д. Ярмаченко констатував той факт, що на кінець ХІХ століття «чистий усний метод» став найпопулярнішою системою навчання глухих дітей, що в свою чергу призвело до різкого зменшення популярності протилежної системи навчання – «мімічного методу».

Знаменним в історії сурдопедагогіки кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття М.Д. Ярмаченко називає педагогічну діяльність відомого швейцарського педагога Іоганна-Генріха Пестолоцці, який перший звернув увагу на ідею розвиваючого навчання. Основною метою навчально-виховного процесу Пестолоцці вбачав у збудженні розуму дітей до активної діяльності, розвитку їх пізнавальних здібностей, виробленню в учнів вміння логічного мислення та короткого вираження словами сенс засвоєних понять. Проголошена ним ідея розвиваючого навчання, на думку М.Д. Ярмаченка, мала величезний вплив на розвиток дидактики, окремих методик і шкільної практики навчання в різних країнах. Саме тому, через роки К.Д. Ушинський назве Пестолоцці першим «народним вчителем».

Продовжуючи аналізувати історичний розвиток німецької педагогічної системи навчання глухих дітей М.Д. Ярмаченко визначив, що одним із найвидатніших представників «чистого усного методу» в середині ХІХ століття був Фрідріх Моріс Гіллль, який, як переконаний М.Д. Ярмаченко, виступив реформатором німецької системи навчання глухих. Згідно опрацьованим історичних даних М.Д. Ярмаченко наголошував на тому, що Ф.М. Гіллль в своїй педагогічній діяльності керувався тим, що діти з вадами слуху володіють такими ж можливостями як і нормальні, чуучі люди. Саме тому він, на думку М.Д. Ярмаченка, наполягав на то, що мову у глухих потрібно формувати тим ж шляхом, яким засвоює її чуюча дитина. Проаналізувавши педагогічну діяльність М.Д. Ярмаченком було встановлено, що Ф.М. Гіллль навчання глухих дітей поділяв на три етапи:

I етап – формування уваги та спостережливості. За допомогою вправ з усної мови, читання з губ, письма та спостереження навколишньої дійсності, що сприяло накопичення словника дітей;

II етап – забезпечення подальшого розвитку розумових здібностей учнів на основі вивчення оточуючого світу та найпростіших форм мови і удосконалення усної мови, а саме вимовляння;

III етап – засвоєння необхідних знань для життя, розширення та закріплення знань з мови, прищеплення навичок вільного використання усної та писемної мов для потреб спілкування.

Також, М.Д. Ярмаченко наголошує на широкому використанні Ф.М. Гілллем наочності, за допомогою якої на думку Гіллля встановлюється безпосередній зв'язок між словом і відповідним предметом. Що ж стосувалося жестів, то їх Гіллль використовував дуже обмежено, хоч і вважав, що вони невзможі нанести шкоди усній мові. «Він засуджував тих, хто намагалися зовсім вигнати міміку із вжитку,

вважаючи це протиприродною акцією». [4, с. 70]

Вивчивши та проаналізувавши педагогічну діяльність М.Д. Ярмаченком було зроблено висновок, що Ф.М. Гілл не виходячи за рамки педагогічної системи «чистого усного методу», перший зрозумів наявні недоліки цієї системи і на цій основі робив спроби удосконалення її.

Серед теоретиків німецької системи навчання глухих М.Д. Ярмаченко виділяє постать Йоганна Фаттера, який, за словами М.Д. Ярмаченка, продовж років був духовним і практичним керівником освіти глухонімих в Німеччині, а його школа була центром сурдопедагогічної науки, куди приїздили переймати досвід не лише сурдопедагоги-практики з Німеччини, але й з різних зарубіжних країн.

Аналізуючи педагогічну діяльність Й. Фаттера, М.Д. Ярмаченко встановив, що основна увага педагога під час навчального процесу зверталася лише на техніку мови, яка і виступала головною метою навчання глухих дітей: «У всій нашій навчальній діяльності немає нічого кращого, як дати глухонімому можливо хорошу вимову, яка приносить йому багато користі не тільки під час навчання, а й протягом всього життя» (цитуються за вибіркою М.Д. Ярмаченка) [4, с. 71] Саме тому, на думку М.Д. Ярмаченка головним положенням яким користувався Й. Фаттер у навчанні глухих дітей було те, що кожний навчальний предмет, що вивчався в школі був спрямований лише на розвиток мовлення, ігноруючи ті знання які давала та чи інша навчальна дисципліна, що ж в свою чергу наносило невиправну шкоду розумовому розвитку дитини. Яскравим прикладом, на думку М.Д. Ярмаченка, такого явища як заміщення загальноосвітніх знань з різних предметів вивчення лише мовного матеріалу на них є навчальні програми та навчальні плани, якими користувалася спеціальна школа УРСР в 1929 році.

Вперше проаналізувавши програми загальноосвітніх предметів для восьмирічної школи глухих М.Д. Ярмаченком було констатовано той факт, що у програмах висвітлювалися питання організації і практики школи для глухих дітей, розкривалися особливості особистості глухої дитини у порівнянні з чуючою, вказувалося на характерні риси навчання глухих дітей. Характеризуючи дані програми М.Д. Ярмаченко підтвердив свої погляди на масштабність «чистого усного методу», адже автори даних програм виходили з принципових засад німецької педагогічної системи. Зокрема, вони писали, що «в програмах для шкіл глухонімих культура мови повинна зайняти центральне місце і вся робота в школі глухонімих дітей повинна обертатися навколо завдання прищепити глухонімому словесну мову настільки, щоб вона стала для нього органічною потребою» (цитуються за вибіркою М.Д. Ярмаченка). [1, с. 145 УРСР]

Аналізуючи програму М.Д. Ярмаченком було встановлено, що перший рік навчання був підготовчим – його основне завдання полягало в навчанні глухих учнів вимовляння і читання з губ.

У II класі робота з мови проходила в плані формування логічної

мови. Матеріал для уроків і занять брали безпосередньо з оточуючого життя, щоправда вимагалось при побудові занять дотримуватися лексичного, фонетичного і граматичного принципів.

Характеризуючи зміст освіти і систему навчання глухих дітей УРСР в роки першого десятиріччя після революції, М.Д. Ярмаченко вказує, що в ці роки ще не було подолано впливу педагогічної системи «чистого усного методу». Дане переконання знаходить і у працях О. І. Дячков «Навчання усної мови розглядалося як основа всього процесу навчання, а вивчення навчальних предметів перебувало в прямій і безпосередній залежності від ступеня оволодіння глухонімими учнями усною мовою». (цитуються за вибіркою М.Д. Ярмаченка) [1, с. 147]

Такий підхід до визначення змісту навчання глухих, на думку М.Д. Ярмаченко, яскраво відображався і в навчальних планах того часу. Характеризуючи навчальні план, М.Д. Ярмаченко діагностує, що школа для глухих дітей в той час перебувала під значним впливом ідей педагогічної системи «чистого усного методу». По суті вся робота з глухими дітьми зводилася лише до навчання їх словесної мови, у якій перше місце займала техніка мови – читання з губ і робота над артикуляцією. Для підтвердження своїх висновків щодо значного впливу «чистого усного методу» на роботу спеціальної школи в УРСР М.Д. Ярмаченко в навчальному посібнику для студентів-сурдопедагогів «Виховання і навчання глухих дітей в Українській РСР», виданій в 1968 році видавництвом «Радянська школа» приводить ряд навчальних планів.

Що ж стосується психологічного обґрунтування «чистого усного методу», М.Д. Ярмаченко знаходить його у працях Ф.Вернера, який певний час працював директором училища для глухонімих в м. Штаді. В процесі аналізу російського видання книги Ф.Вернера «Психологічні основи німецького методу навчання глухонімих» М.Д. Ярмаченком було встановлено, що Ф.Вернер був переконаний в суперечності усного методу навчання глухонімих дітей з їхньою природою, але жодний з методів крім «чистого усного методу» не в змозі привчити глухонімого так до людського суспільства, як усний метод, який буде корисним лише при цілковитій послідовності та суворості. Саме ж поняття «німецький метод» Ф. Вернер пояснює двома ознаками: «заборона ручної азбуки (дактилології) і мови жестів як на уроках, так і в позаурочний час. І справді, тепер основними сурдопедагогічними питання виявилися два питання: питання про ставлення до специфічних, характерних лише для глухонімих засобів спілкування – міміки і дактилології і питання про хід самого навчального процесу: чи від вивчення усної мови до її практичного використання як засобу спілкування, чи від практичного оволодіння нею до вивчення мовних закономірностей».[4, с. 73]

Також М.Д. Ярмаченко наголошує на тому, що Ф. Вернер обґрунтовуючи «чистий усний метод» підкреслює, що кожна спроба доповнити чи удосконалити метод повинна цілком і повністю слідувати положенню про те, що навчання усної мови глухонімого призводило до

мислення яке б швидко сполучалося з ясним мовним відчуттям.

Підводячи підсумки на основі проаналізованих історичних даних М.Д. Ярмаченком було встановив, що німецька педагогічна система в кінці XIX століття досягла zenіту свого розквіту, на початку XX століття почала втрачати свою популярність. Причиною занепаду «чистого усного методу» М.Д. Ярмаченко вбачав у критиці даної системи, що стало загальним явищем майже у всіх країнах світу.

В результаті системного аналізу «мімічного методу» та «чисто усного методу» М.Д. Ярмаченком були визначені позитивні та негативні сторони двох систем навчання дітей з вадами слуху, які представлені в таблицях № 1, 2.

Таблиця № 1

Якісна характеристика «Мімічного методу»

«Мімічний метод»	
+	–
Обґрунтування оптимістичної концепції розвитку глухої дитини	Визнання мови жестів, як єдиної основи для розвитку всіх форм пізнавальної діяльності, в тому числі абстрактного мислення
Пропагування провідної ролі спеціально-організованого навчання та виховання в становленні особистості глухої дитини	Оголошення «мови жестів» єдиним засобом навчання на всіх етапах розвитку
Органічне поєднання фізичного, розумового і морального розвитку особистості	Гальмування розвитку соціальних зв'язків глухонімих – соціальна ізоляція

Таблиця № 2

Якісна характеристика «Чистого усного методу»

«Чистий усний метод»	
+	–
Довела, що практично всі глухі можуть оволодівати усною мовою	Ігнорування комунікативної функції мови. Що робило навчання малоефективним і безперспективним
	Категорична заборона дактильної та міміко-жестукуляційної мови, що призвело до ігнорування знань і досвіду глухих дітей, які вони отримують в процесі спілкування в позаурочний час
	Різке протиріччя принципів з результатами практики навчання глухих
	Ігнорування розвитку пізнавальних можливостей глухих учнів та засвоєння ними конкретних знань, перетворюючи все навчання в муштру і голий вербалізм, що тим самим наносить велику шкоду формуванню особистості глухої дитини. Зокрема її розумовому розвитку

Отже, характеризуючи як позитивні та і негативні сторони французької та німецької систем навчання, М.Д. Ярмаченко був переконаний в тому, що кожна із систем зробила великий вклад як

практику вичання і виховання дітей з вадами слуху так і в сурдопедагогічну теорію. Адже якби не було даних систем з їх помилками і успіхами спеціально-організований процес навчання давав би сьогодні зовсім інші результати навчання. Виховання та соціалізації дитини з вадами слуху в соціальне середовище.

Список використаних джерел

1. Ярмаченко М.Д. Виховання і навчання глухих дітей в Українській РСР: Дис. Д-ра пед. наук / Ярмаченко Микола Дмитрович – К., 1968. – 607 с.
2. Ярмаченко М.Д. Виховання і навчання глухих дітей в Українській РСР: Посіб. Для студ. дефект. ф-тів пед.ін-тів та працівників шк. глухих / М.Д. Ярмаченко – К.: Рад.шк., 1968. – 320 с.
3. Ярмаченко Н.Д. Воспитание и обучение глухих детей в Украинской ССР: автореф: дис. д-ра пед. наук / Николай Дмитриевич Ярмаченко – М., 1969. – 86 с. – АПН СССР, НИИ дефектологии.
4. Ярмаченко М.Д. Історія сурдопедагогіки: Навч.посіб. для дефект. ф-тів ін-тів / М.Д. Ярмаченко – К.: Вища шк., 1975. – 423 с.

In the article history of origin and development of the pedagogical systems is examined educational-educate to the process of children flawy ear of M.D chronologic systematized and grounded in labours. Yarmachenko.

Keywords: French system of studies of deaf, German system of studies of deaf, «mimic method», «clean verbal method».

Отримано 18.9.2013

УДК 615.814.1-056.26

А. І. Кравченко

ВПЛИВ ГІДРОАКУПРЕСУРИ НА ВІДНОВЛЕННЯ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

В статті йдеться про перспективи застосування гідроакупресури як засобу відновлення працездатності осіб з обмеженими можливостями під час тренувального процесу.

Ключові слова: особи з обмеженими можливостями, працездатність, відновлення, гідропродури, акупресура, гідроакупресура.